

J. de Bruijn, ed., *Psalmsingen in de Nederlanden vanaf de zestiende eeuw tot heden. Een bundel studies, met de catalogus van de gelijknamige tentoonstelling*, samengesteld door W. Heyting, m. m. v. M. van den Heuvel (Kampen: J. H. Kok, 1991, 325 blz., f34,50, ISBN 90 242 6805 2).

In het najaar van 1991 is in de Vrije Universiteit een kleine tentoonstelling georganiseerd over de geschiedenis van het zingen der psalmen in de Nederlanden. Dat is ongetwijfeld een belangrijk cultuurverschijnsel geweest en daarbij uniek voor de Lage Landen, vooral uiteraard het protestantse Noorden. In de ons omringende landen, Duitsland voorop, ontstonden heel andere zangtradities, daar verdrongen de gezangen al spoedig de psalmen. Maar in de calvinistische Republiek van onze voorvaders werden schuchtere pogingen om ook gezangen te zingen vrijwel geheel afgesneden, en dat met het theologische argument dat alleen wat letterlijk Gods woord was, in de Bijbel zelf te vinden, gezongen mocht worden. Dat kon echter natuurlijk niet meer gebeuren op de oude joodse manier, waar men weinig van wist. Calvijn en zijn medestanders maakten in Genève een compleet nieuwe psalmberijming met melodieën en al. Die werd het voorbeeld in ons land, zo diep en krachtig dat wij nog steeds met de kerken in Zuid-Afrika de enigen zijn die nog de complete berijming van alle 150 psalmen gebruiken met ook nog alle oude melodieën (in Zuid-Afrika is er wat dat betreft wat water in de wijn gedaan, daar zijn de moeilijkste oude wijzen vervangen door 'nuwe wijsies'). Maar onomstreden is het vasthouden aan de Geneefse melodieën niet, al in de negentiende eeuw werden ze ter discussie gesteld en ze zijn in onze eeuw gered door ze weer op het oorspronkelijke ritme te zingen. Over die muzikale tradities bevat het boek een zeer verhelderende bijdrage van J. R. Luth.

Dit boek is niet slechts de catalogus van de tentoonstelling maar bovendien de wetenschappelijke begeleiding. Dat wil zeggen dat het allereerst een bundel opstellen is over een groot aantal verschillende onderwerpen over het psalmzingen en dat pas daarna, achterin, een lijst van de aanwezige voorwerpen van de expositie zoals oude psalm- en koraalboeken, prenten en portretten, wordt gegeven. Met de reeks opstellen heeft men getracht een overzicht te geven dat zoveel mogelijk de samenhang van deze geschiedenis wil geven. Zo zijn er stukken over de oude joodse traditie, over de vroegste berijmingen in de Nederlanden (waarover natuurlijk al het standaardwerk van S. J. Lenselink bestond, *De Nederlandse psalmberijmingen van de souterliedekens tot Datheen* (Assen, 1959), over het gebruik van de psalmen bij de rooms-katholieken in het Zuiden vroeger en nu, bij de luthersen, de oud-katholieken en de doopsgezinden. Vervolgens wordt er veel aandacht besteed aan de merkwaardige dominerende positie van de berijming van Datheen en de eindelijke vervanging daarvan in 1773. Dat was een zaak van de Staten-Generaal die echter het bijeenroepen van een nationale synode niet wilden toestaan en pas in 1772 besloot dat er een selectie moest worden gemaakt uit drie al bestaande berijmingen, die van Johannes Eusebius Voet, Hendrik Ghysen en het Genootschap *Laus Deo Salus Populo*. Daarover handelt een interessant opstel van F. R. J. Knetsch. Wat die verandering geestelijk betekende wordt voortreffelijk uit de doeken gedaan door A. C. Honders: Datheens berijming lag nog onder de druk van een kruis-theologie, en dat had misschien ook wel te maken met de zware tijd waarin zij ontstond. In 1773 werden al die sombere klanken, kruis, verdriet, tegenspoed, nood, zoveel mogelijk weggewerkt en kwam de nadruk te liggen op Gods almacht en wijsheid, het licht der rede was doorgebroken.

Een aardig hoofdstuk wijst op de betekenis van het drukken van psalmboeken, tenslotte behoorden zulke boeken (en behoren nog altijd) tot de meest verkochte uitgaven in ons taalgebied. Ook de muzikale aspecten worden uitvoerig belicht. Daarbij spelen kwesties van tempo en ritme een grote rol. Maar de gefixeerdheid op de Geneefse psalmen betekende natuurlijk ook verarming, de grote rijkdom van het Lutherse en later het Engelse kerklied kon

pas in de negentiende en ten volle in de twintigste eeuw tot het Nederlandse kerkvolk doordringen.

Zo is dit boek, dat eindigt met de invoering, in 1973, twee eeuwen na de berijming van 1773, van het *Liedboek voor de kerken*, een heel goed en samenhangend overzicht van een historische ontwikkeling van veel betekenis voor onze cultuurgeschiedenis.

J. W. Schulte Nordholt

N. L. Dodde, ... *tot der kinderen selfs proffijt ... Een geschiedenis van het onderwijs te Rotterdam* ('s-Gravenhage: SDU, 1991, 402 blz., f69,90, ISBN 90 12 06854 1).

Dit boek ziet er prachtig uit: fraai uitgegeven, met een menigte welgekozen illustraties, die benieuwd maken naar de inhoud. Ook de opzet is veelbelovend. De schrijver deelt namelijk in zijn inleiding mee, dat hij de ontwikkeling van wat hij het 'schoolstelsel' noemt, wil beschrijven in samenhang met andere maatschappelijke instellingen. Dat wil dus zeggen dat hij zich ervan bewust is dat onderwijs niet los gezien kan worden van de samenleving. Het is daarom jammer dat de uitwerking tegenvalt. In hoofdzaak komt dat doordat Dodde moeite heeft met het vinden van een goed evenwicht tussen het hoofdonderwerp — onderwijs — en het maatschappelijke kader. Zijn mededelingen over economische en sociale ontwikkelingen onderbreken vaak zijn betoog en zijn bovendien dooreen teveel aan details weinig functioneel. Zo zijn er in hoofdstuk vijf, dat handelt over het vakonderwijs, vier bladzijden gewijd aan 'Rotterdam als haven- en industriestad' (281-284) en verderop (327-331) evenveel over 'Rotterdamse handel en industrie'. Ik vraag mij af of de gegevens, die blijken de noten voornamelijk aan twee boeken ontleend zijn, niet met meer effect samengevat hadden kunnen worden.

Bij het lezen kreeg ik trouwens vaker de indruk dat Dodde zich bij het schrijven meer liet leiden door de aanwezigheid van een monografie over een bepaald onderwerp, dan door het verlangen bestaande lacunes in de kennis van de Rotterdamse onderwijsgeschiedenis op te vullen. Dat zou dan verklaren waarom hij in hoofdstuk twee, dat de zeventiende en achttiende eeuw behandelt, de Latijnse school zoveel aandacht schenkt (129-135), hoewel die toen slechts een klein percentage van de Rotterdamse jeugd onder haar leerlingen telde. Daarentegen komt het onderwijs aan de overige ca. 95 procent onvoldoende uit de verf.

Uitgebreid beschrijft Dodde het reilen en zeilen van enige commissies van toezicht op het onderwijs (91-98), zonder echter een beeld te geven van de scholen waarover dat toezicht ging. Door veelvuldig gebruik van termen als 'weldra', 'een tijd later', 'gaandeweg' enz. wordt het bijvoorbeeld niet duidelijk wanneer de diaconiescholen gesticht zijn. Was dat in de achttiende eeuw, toen men in veel steden tot stichting van dergelijke scholen overging in de hoop armoede te kunnen bestrijden door beter onderwijs, of kwam dit kerkelijke onderwijs in Rotterdam al veel eerder van de grond? Ook de verdere geschiedenis van de in 1581 van de stadsschool afgesplitste onderbouw, die als Nederlandstalige school nog in 1593 blijkt te bestaan, blijft onduidelijk.

Evenmin komen we veel te weten over de particuliere scholen. Ik weet heel goed dat het moeilijk is daar gegevens over te vinden, maar het feit dat zij een vergunning moesten hebben van de stad, biedt toch een aanknopingspunt, naar ik meen. Is er niets bekend over de toelatingseisen, en werd de toelating niet aangetekend in de resoluties of in een of ander register? Daar de steden in de zeventiende en achttiende eeuw nog zeggenschap hadden over het onderwijs is het van belang die stedelijke rol zo exact mogelijk te beschrijven. De hoofdstukken drie, vier en vijf behandelen de periode van 1800 tot nu (het laatste jaartal dat ik tegenkwam was 1988). Ik denk dat deze het meest gelezen zullen worden, omdat hier een grote diversiteit van